

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.18>

**OBRAZY POLSKI I POLAKÓW WE WSPOMNIENIACH UKRAIŃSKICH
DZIAŁACZY SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH I NAUKOWCÓW
DRUGIEJ POŁOWY XX – POCZĄTKU XXI WIEKU**

Iryna Mykhailiv

*aspirantka Katedry Historii Najnowszej Ukrainy imienia Mychajła Hruszewskiego Lwowskiego Uniwersytetu
Narodowego imienia Iwana Franki (Lwów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-1485-0394

mykhailiviryna@gmail.com

Adnotacja. W artykule przeanalizowano obrazy Polski i Polaków we współczesnych (które pojawiły się w prasie na przełomie XX i XXI wieku) wspomnieniach ukraińskich historyków (naukowców i nauczycieli) oraz dysydentów/uczestników antykomunistycznego ruchu oporu. Charakterystyczną cechą tych wspomnień jest próba autorów odzwierciedlenia współczesnych nastrojów społecznych, przezwyciężenia starych stereotypów, nadania historii pouczającego znaczenia. Dzisiaj, kiedy Ukraina deklaruje europejskie wartości i ogłosiła kurs na pełną integrację europejską/euroatlantycką, taka wiedza i nastroje nabierają szczególnego znaczenia. Dla byłych ukraińskich dysydentów Polska jest wzorem obrony interesów narodowych, dla ukraińskich historyków (naukowców, nauczycieli) – także wzorem rozwoju humanistycznego. Jednocześnie obrazy Polski i Polaków jako “innych” stają się środkiem głębszego poznania przez Ukraińców samych siebie, w szczególności historii, kultury, mentalności, w końcu zrozumienia człowieka XX wieku, który musiał żyć w warunkach politycznej niewolnictwa, licznych ograniczeń ideologicznych.

Słowa kluczowe: pamiętniki, pamięć indywidualna i historyczna, stosunki ukraińsko-polskie, obrazy Polski i Polaków, ukraińscy dysydenci, ukraińscy historycy.

**THE IMAGES OF POLAND AND THE POLES IN THE MEMORIES OF UKRAINIAN
POLITICAL FIGURES AND SCIENTISTS OF THE SECOND PART
OF 20TH – EARLY 21ST CENTURIES**

Iryna Mykhailiv

*Postgraduate Student at the Department of Contemporary History
of Ukraine named after Mykhailo Hrushevsky*

Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-1485-0394

mykhailiviryna@gmail.com

Abstract. The article presents an analysis of images of Poland and the Poles in the memories (memoirs) by Ukrainian historians (scientists and academics) and dissidents (participants of anti-communistic resistance movement) – published since 1991 year. The main idea of these memoirs to present modern social opinions, ruin old stereotypes, subordinate history to didacticism. Nowadays, when Ukraine declare European values and integration to the EU these types of experience and feelings will be especially relevant. For former Ukrainian dissidents Poland is a sample of defending their national rights, for Ukrainian historians (scientists and academics) it is also a sample of progress of humanities. At the same time these images of “other” of Poland and the Poles are identified as instrumentalities for deeply self-understanding of Ukrainians, getting knowledges of Ukrainian history, culture, mentality, understanding of personality of 20th century, which had to live in conditions of political unfreedom, a lot of ideological restrictions.

Key words: memories (memoirs), individual and historical memory, Ukrainian-Polish contacts, the image of Poland and the Poles, Ukrainian dissidents, Ukrainian historians.

ОБРАЗИ ПОЛЬЩІ Й ПОЛЯКІВ У СПОГАДАХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ І ВЧЕНИХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Ірина Михайлів

*аспірантка кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського
національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-1485-0394

mykhailiviryna@gmail.com

Анотація. У статті проаналізовано образи Польщі й поляків у сучасних (які з'явилися друком на зламі ХХ–ХХІ ст.) спогадах українських істориків (учених і викладачів) та дисидентів / учасників антикомуністичного руху опору. Характерна риса цих спогадів – намагання авторів відобразити сучасні суспільні настрої, подолати старі стереотипи, надати історії повчального змісту. Сьогодні, коли Україна декларує європейські цінності й проголосила курс на повну європейську / євроатлантичну інтеграцію, такі знання і настрої набувають особливої актуальності. Для колишніх українських дисидентів Польща є зразком відстоювання національних інтересів, для українських істориків (учених, викладачів) – ще й взірцем з питань розвитку гуманітаристики. Водночас образи Польщі й поляків як «іншого» стають засобом глибшого пізнання українцями самих себе, зокрема історії, культури, ментальності, урешті-решт розуміння людини ХХ ст., якій довелося жити в умовах політичної несвободи, численних ідеологічних обмежень.

Ключові слова: мемуаристика, індивідуальна та історична пам'ять, українсько-польські відносини, образи Польщі і поляків, українські дисиденти, українські історики.

Вступ. Пам'ять – це здатність творити індивідуальне, особисте минуле; це те, що одночасно різнить і об'єднує людей. Водночас пам'ять може бути й суспільною. Дослідження питання пам'яті в європейській гуманітаристиці, а також державотворчі й націєтворчі процеси ХХ–ХХІ ст. в Україні зумовили потребу в аналізі індивідуальних досвідів суспільної боротьби, а спогадова література є одним з найкращих для цього джерел. Творення міжнародних комунікацій зумовило потребу перегляду і переоцінки відносин українців з іншими народами. Тож важливою темою спогадів українських діячів став, зокрема, досвід відкриття для себе Польщі – її історії, культури, боротьби за національні та громадянські свободи.

Основна частина. Мета статті – проаналізувати бачення Польщі й поляків у спогадах українських істориків та дисидентів / учасників антикомуністичного руху опору, виділити окремі цілісні образи, простежити їхній поступовий розвиток, схарактеризувати потенціал використання даних спогадових сюжетів у сучасних культурних, соціальних і політичних умовах.

Матеріал і методи дослідження. Основою джерельної бази даного дослідження є спогади та матеріали інтерв'ю львівських істориків: Ярослава Ісаєвича, Миколи Крикуна, Володимира Чорнія, Степана Макарчука, Костянтина Кондратюка, Юрія Сливки, Ярослава Дашкевича, Івана Патера, Леоніда Зашкільняка, Олексія Сухого; а також дисидентів: Богдана Гориня, Михайла Гориня, Миколи Руденка, Івана Геля, Левка Лук'яненка, Мирослава Мариновича, – тобто представників наукової інтелігенції (у першому випадку) та антикомуністичного опозиційного руху (у другому випадку), становлення і діяльність яких припала на другу половину ХХ ст. Усі вони значну частину життя були змушені працювати в умовах радянського / советського режиму, тож – «співжити» із системою і при цьому виборювати своє право на індивідуальність. Їхні спогади з'явилися друком або були оприлюднені як інтерв'ю уже в незалежній Україні. Якщо для спогадів дисидентів притаманна значна емоційність, то для спогадів істориків – лаконічність і чіткість фіксування подій. Особливістю спогадів, що можна помітити, стає також дуальність свідомісного рівня авторів, тривале перебування в умовах ідеологічного простору радянської / советської держави, значні сумніви. Це створює і деяку суперечність самоактуалізації цих особистостей, а відтак зумовлює певні особливості суджень і оцінок у їхніх спогадах.

На основі вказаної джерельної бази є можливість реалізувати такі завдання: проаналізувати особливості написання спогадів, виданих у незалежній Україні, виділити образи Польщі й поляків, представлені у спогадах українських істориків та дисидентів, проаналізувати ставлення до Польщі й поляків у спогадах, схарактеризувати ідейний потенціал щодо використання даних спогадових сюжетів у сучасних умовах. Важливими в цьому випадку є такі дослідницькі методи: просопографічний, який дає змогу співставляти інформацію спогадів з біографічними відомостями авторів, порівняльний, який дає змогу порівнювати інформацію спогадів з метою її критичного дослідження, а також дотримання принципу історизму – вивчення спогадів і думок авторів відповідно до конкретного часу їхньої появи (у даному випадку – періоду незалежної України).

Пам'ять у контексті цього дослідження треба розуміти як один із вагомих семіотичних механізмів моделювання образу світу в текстах автобіографічного типу. Спогади (мемуари) – оповідь у формі записок від імені автора про реальні події минулого, учасником або ж очевидцем яких він був (Ясь, 2009: 604–608). Змістом пам'яті у спогадових творах є не так факти минулого, як образи цих фактів – їхні оціночні уявлення з винятково авторським відбитком тогочасної дійсності, що стає одним з рушіїв зацікавлення, формуючи естетичне задоволення від читання. У ділянці дослідження пам'яті класичними стали праці М. Хальвбакса про індивідуальну та колективну пам'ять (Halbwachs, 1980: 182), П. Нора про механізми трансформації

історичної пам'яті (Nora, 1996–1998: 643). В українській історіографії про мемуаристику як об'єкт дослідження писали Н. Любовець (Любовець, 2013: 602–615), І. Войцехівська, О. Ясь (Ясь, 2009: 604–608). Утім, вивчення спогадів як соціокультурного явища в Україні перебуває на початковому етапі (Михайлів, 2019: 287–308). Стосовно ж українсько-польських відносин та їхнього відображення у спогадовій літературі, то це праці, які здебільшого стосуються подій першої половини ХХ ст. – головно двох світових воєн і міжвоєнного періоду (Зашкільняк, 2011: 68–80; Кравчук, 2009: 212–222; Процюк, 2016: 428–432; та ін.). Натомість подіям другої половини ХХ ст. приділяється значно менше уваги. Показово, що дослідники надають перевагу конфліктним темам (Марцінків, 2015: 125–126). Тож потрібно мати на увазі, що сприйняття (у даному випадку іншої культури) – пізнавальний психічний процес, який може бути обтяжений багатьма упередженнями, зокрема негативними стереотипами.

Результати та їх обговорення. Спогади є важливим джерелом для з'ясування механізмів формування і функціонування як індивідуальної, так і колективної (суспільної) історичної пам'яті. Дослідники часто використовують мемуарні твори як джерела, зокрема, для реконструкції ментальності епохи, відтворення біографій громадських і культурних діячів. Зацікавлення суспільства спогадовою літературою свідчить про потребу вивчити й осмислити минуле, щоби спроектувати його на сучасні проблеми людського, суспільного чи державного життя. Це зумовлює актуальність як прочитання, так і написання спогадів у незалежній Україні. У спогадах, написаних і виданих у сучасній Україні, осмислюється головним чином радянське минуле, їх актуальність пов'язана насамперед з потребами конструювання власної ідентичності в незалежній державі на тлі комуністичного минулого. Ці спогади спрямовані на показ радянської дійсності, спростування пов'язаних з нею міфів і стереотипів, порівняння минулого й теперішнього. Зі спогадів нерідко видно суперечливості в поглядах авторів, труднощі пристосування до сучасних викликів. Водночас, узяті разом, ці спогади дають змогу краще зрозуміти людину другої половини ХХ ст. На фоні індивідуальних життєвих подій у спогадах яскраво представлено досвіди закордонних поїздок, знайомства з іншими культурами, де простежується збірна самоідентифікація українців, яка визначала «своє» шляхом протиставлення «чужому», зокрема на прикладі пізнання Польщі.

Польща і поляки тривалий час сприймалися українцями через призму відносин минулого, в яких поляки як народ майже завжди протистоять українцям. Такий погляд посилювали схеми і взірці з російської, радянської та старої української історіографії, де поляки були тісно пов'язані з образом «суперника» чи «недоброго сусіда», ба навіть «ворога». Думки українців про поляків були неоднозначними, особливо зважаючи на радянську пропаганду. З кінця 80-х років ХХ ст. сприйняття Польщі в українському суспільстві почало поступово змінюватися, причому передусім у західних областях України. З точки зору приватних практик, причиною такої зміни було насамперед те, що українці цього регіону, маючи родичів у Польщі, часто виїжджали туди, так виникали й нові комунікації. Це стосується і виїздів з комерційною метою, зрештою, і поляки з'являлись у Львові з тими ж інтересами (Зашкільняк, 2011: 69–70). Представникам же української наукової інтелігенції образ Польщі став значно ближчим через професійну діяльність, співпрацю і відвідини цієї країни, розширення особистих і громадських контактів. Дисиденти відкривали для себе Польщу і польське суспільство в 1980-х роках через стосунки польської та української антикомуністичної опозиції.

У цьому дослідженні зроблено спробу змалювати образи Польщі й поляків на основі виокремлених сюжетів зі спогадів, як-от: поїздки і враження, товариські середовища, бачення політичних процесів, побуту поляків. Ця інформація творить ідейні трансформації під впливом набутих досвідів і практик на межі минулого й сучасного. На базі виокремлених із текстів і проаналізованих спогадових сюжетів можна виділити кілька доволі цілісних образів Польщі й поляків, які умовно назвемо так: «миловидне місто», «пан, шляхтич, бунтар», «вчитель», «вільнодумець», «генератор ідей та стратегічний партнер».

«Миловидне місто». В основу цього образу покладений особистий досвід українців, які відвідували Польщу. Вони знайомилися з природою, історією, культурою і мешканцями країни. Відвідини таких міст, як Краків, Варшава, Люблін, формували погляди від естетичного замилювання містом до розуміння глибини суспільного життя і культури: «Ми були одночасово в Кракові (працювали у бібліотеках), де ознайомився з пам'ятником Калімаха в котромусь із краківських костелів – довго пересиджував перед пам'ятником, вдивляючись в обличчя славного гуманіста» (Крип'якевич, 2001: 95); «У Варшаві вразили не тільки масивні будівлі посольства СРСР, але й велика територія поблизу парку, суцільно обнесена високим муром» (Кондратюк, 2014: 41). Багато мемуаристів акцентували увагу на незвичній «інакшості», проте польські міста передавали й деяку типову схожість з радянськими містами, у тому числі українськими. Культурно-інтелектуальне пізнання Польщі відбувалося через мистецтво, книги, пам'ятки архітектури, музеї, кінотеатри, університети (зокрема, через Люблінський університет).

«Пан, шляхтич, бунтар». Цей образ пов'язаний з існуванням негативних стереотипів про поляків. Частина з них укріпилася в часи комуністичної влади в Україні. За Радянського Союзу офіційна пропаганда та шкільні навчальні програми були чітко скеровані на засудження «польських панів» періоду I і II Речі Посполитої – часів, коли українські землі більшою або меншою мірою перебували під контролем Польщі (Кравчук, 2009: 213–214). Незважаючи на те, що тодішня політична пропаганда чи офіційна історія наголошувала на негативних рисах тільки частини поляків – а саме шляхти й духовенства, у суспільстві витворювався стереотип поляка як того, хто підкреслює свою вищість над українцями і прагне над ними домінувати: «Так як я досліджував Польщу, то вивчав поляків по книжках радянських, зокрема, і ставлення як до нації, яка бунтує, що вони пани, у них є панська психологія, вони готові панувати над українцями, тому що в них

така шляхетська ідеологія» (Інтерв'ю з Зашкільняком Леонідом, 2016). Поляків розглядали як націю панів, які протистоять українцям.

«Вчитель». Цей образ пов'язаний з руйнуванням типових стереотипів про поляків. Щоденний досвід уже тоді відкривав певні симпатії до поляків, які в очах українців виглядали більш рухливими, підприємливими, патріотичними, до того ж переважно критичними в ставленні до радянського режиму: «А серед звичайних буденних речей вразив значно більший індивідуалізм громадян Польщі, вони досить впевнено себе почували у своїх правах, вимагали реалізації цих прав, починаючи від якихось дрібниць таких маленьких, а пізніше і до політичних прав і т. д. Поляки дуже дбали за свої права, і це на кожному кроці прослідковувалось – і на тому що трамвай не прийшов, і що білета не можна купити. Вони якось реагували на це критично... на суспільні соціальні потреби» (Інтерв'ю з Зашкільняком Леонідом, 2016). Найбільше це спостерігалось в особистих контактах, у співпраці. У 1980–1990 роках українці бачили поляків як народ, що вміє собі зарадити, із високим почуттям власної гідності, високоінтелектуальний, патріотично-свідомий. Патріотичність поєднувалась у поляків з особливими рисами солідарності між собою. Зокрема, у спогадах Василя Стуса «З таборового зошита» є згадки про захоплення польським народом, який у тоталітарному світі так вільно захищає своє «людське та національне право». Крім того поет зазначає: «Польща подає Україні приклад (психологічно ми, українці, близькі, може, найближчі до польської природи, але в нас нема головного – святого патріотизму, який консолідує поляків). Як шкода, що Україна не готова брати уроки в польського вчителя» (Стус, 1983: 87).

«Вільнодумець». Щоденний досвід давав підстави думати про вищий, порівняно з СРСР / УРСР, рівень життя та більшу політичну ліберальність Польщі (хай навіть комуністичної): «Вразило те, що на полицях бібліотек вільно стоять ті праці, які в нас у Радянському Союзі були заборонені, скажімо, Зигмунт Фрейд, різні філософи німецькі і т. д.» (Інтерв'ю з Зашкільняком Леонідом, 2016). Українським історикам впадали у вічі ширші свободи в Польщі порівняно з Радянським Союзом, де панувала всеохопна цензура, а великий пласт літератури був закритий, призначений хіба «для службового користування». Образ Польщі поступово набував рис своєрідного взірця лібералізму на протигагу радянському консерватизму. Можливості, які були в Польщі, ставали мрією для української творчої та наукової інтелігенції. Однак не можемо заперечувати, що в багатьох випадках цей привабливий образ був тільки тлом для показу негативних рис радянського режиму.

«Реаліст і демократ». В основу цього образу покладено бачення українцями політичних процесів у Польщі. Частина тогочасної української опозиції визнає, що на початку своєї діяльності не розглядала потребу в досягненні польсько-українського історичного примирення. Це питання постало аж у 1980-х роках. Діяльність польської опозиції, об'єднаної навколо «Солідарності», ставала зразком для українських дисидентів. Мирослав Маринович пише про своє захоплення під час заслання феноменом «Солідарності». А найбільш надихаючим для українських опозиціонерів стало гасло «За нашу і вашу свободу» (Марцінків, 2015: 131–132). Так Польща ставала великою надією для українців. Одним з перших рішень Української Гельсінської спілки було вислати свого представника до Польщі для налагодження контактів з тамтешньою опозицією. Ним став Богдан Горинь. Важливість цієї поїздки була ще в тому, що це був перший на території комуністичної Польщі контакт української та польської опозиції. Згадуючи про атмосферу поїздки, яка відбулася в 1989 р., Горинь пише: «Ця поїздка до Польщі – це була дивовижна справа, бо якщо взяти до уваги, в якому стані був дисидентський рух, то це було можливістю подивитись на світ. І те, що ми придумали потребу будувати співпрацю, а не конфронтацію... ми проявили таку громадянську та політичну мудрість. Ну, в кожному разі, після тих зустрічей було ясно, що новий етап співпраці починається» (Горинь, 2006: 522). Одним з наслідків візиту Гориня до Польщі була участь представників «Солідарності» в Першому з'їзді Народного руху України за перебудову, який відбувався восени 1989 р. Промова Адама Міхніка була короткою, але його прикінцеві слова «Хай живе вільна, демократична і незалежна Україна» викликали велике емоційне піднесення. Завдяки «Солідарності» образ поляка для українців змінився – на місце шаленця, романтика, бунтівника прийшов поляк-реаліст і демократ.

«Генератор ідей. Стратегічний партнер». Доволі часто, натрапляючи на визначення Польщі як сусіда України, стикаємося з оцінними судженнями, як-от: Польща – це «друг» України («Польща близька нам ментально, територіально, інтелектуально...») (Інтерв'ю з Сухим Олексієм, 2016). Цей образ Польщі й поляків формувався уже в період незалежної України. Вочевидь, що це було пов'язано з політичними змінами, зокрема усвідомленням українськими політиками (принаймні, частиною з них) того, що дорога України до Європи веде через Польщу. Як наслідок – у спогадах маємо приближення Польщі до України, з'явилася й деяка заздрість щодо високого рівня національної консолідації поляків та зробленого ними однозначного європейського вибору. Під таким кутом зору Польща ставала для українців привабливим прикладом вирішення суспільних проблем. Автори спогадів–історики висловлюють захоплення польською організацією освіти й викладання історії, яка формує громадянський патріотизм. Усвідомленню близькості українців і поляків сприяли співпраця університетів, значне розширення особистих і громадських контактів українців і поляків, причому переважно з ініціативи і за кошти польської сторони. Зокрема, багато молодих українців здобували освіту в польських університетах. Значну роль відіграло підтримання Польщею європейського вектору розвитку України, що дає змогу розглядати її «адвокатом» України в міжнародних справах. Образ Польщі усвідомлюється на рівні європейського вибору і переваги європейських цінностей.

Висновки. З позицій зламу ХХ–ХХІ ст., коли Україна стала незалежною державою, публічні діячі (зокрема, колишні українські дисиденти) та вчені-історики, звертаючись у спогадах до власного досвіду,

активно переосмислювали минуле, намагаючись надати йому відтінку повчальності, підпорядкувати розв'язанню нагальних політичних і суспільних завдань. Це й стало головним стимулом написання спогадів в незалежній Україні.

Образ Польщі й поляків у спогадах українських дисидентів / представників антикомуністичного руху опору та істориків (учених і викладачів) поєднав особисте із суспільним, зокрема національним. Цей образ суттєво відрізнявся від строго історіографічного образу Польщі: насамперед він створений на базі власного досвіду, а не стереотипів. У спогадах українсько-польські відносини представлено з позиції примирення (не конфлікту) і налагодження діалогу.

Із спогадів видно, що у власних спробах пізнати світ у категоріях «інакшості» культура Польщі ставала близькою українцям. Натомість питання симпатії до Польщі в українській спогадовій літературі зламу ХХ–ХХІ ст. передано з певною осторогою, що пов'язано із складними сторінками українсько-польських відносин у минулому.

Історики за фахом, діяльність яких припала на 60–80-ті роки ХХ ст., у своїх спогадах про Польщу відзначають передусім ліберальніший порівняно з СРСР політичний режим, який давав більше свободи для творчості та загалом наукової роботи. Для українських дисидентів / представників антикомуністичного руху опору Польща стала зразком відстоювання національних інтересів, а для українських істориків – ще й взірцем з питань розвитку гуманітаристики.

Загалом же у свідомості авторів образ Польщі й поляків пройшов стадії, образно кажучи, від «бунтаря» до «вчителя», «демократа» і «стратегічного партнера». Авторі спогадів, що з'явилися друком у незалежній Україні, усі без винятку виявляють симпатію до польського суспільства і водночас акцентують на самотності української історії та культури, наголошують на потребі враховувати досвід Польщі й поляків на шляху європейської / євроатлантичної інтеграції.

Список використаних джерел:

- Halbwachs M. The collective memory. New York: Harper & Row Colophon Books, 1980. 182 p.
- Nora P. Realms of Memory: The Construction of the French Past, ed. L.D. Kritzman, trans. A. Goldhammer: Vol. 1–3. New York: Columbia University Press, 1996–1998. 643 p.
- Горинь Б.М. Не тільки про себе: роман-колаж. Кн. 1. Київ: Пульсари, 2006. 352 с.
- Зашкільняк Л.О. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні. *Проблеми слов'янознавства*. 2011. Вип. 60. С. 69–70.
- Інтерв'ю з Зашкільняком Леонідом, 1949 р. н., зап. в м. Львові 5 грудня 2016 р. Запис зберігається в особистому архіві авторки.
- Інтерв'ю з Сухим Олексієм, 1957 р. н., зап. у м. Львові 14 грудня 2016 р. Запис зберігається в особистому архіві авторки.
- Кравчук А. Стереотип поляка у мовній свідомості української молоді. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2009. Вип. 48. С. 213–214.
- Кондратюк К.К. Споми́ни і роздуми історика. Львів: Піраміда, 2014. 156 с.
- Крип'якевич І.П. Спогади (Автобіографія). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві, ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій. С. 77–140.
- Любовець Н.І. Українські мемуари в сучасному інформаційному просторі. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 37. С. 602–615.
- Марцінків Н. Польська «Солидарність» та Україна в 1980–1991 рр. *Acta studiosa historica: Збірник наукових праць*. 2015. Ч. 5. С. 125–145.
- Михайлів І.Г. Спогади як соціокультурне явище сучасної України: спроба узагальнення. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2019. Вип. 30. С. 287–308.
- Процюк М.В. Міжнародний імідж Республіки Польща: український вимір. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 107. С. 428–432.
- Стус В.С. Таборові записки. *Сучасність*. 1983. 11 листопада. С. 78–91.
- Ясь О.В. Мемуари. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла–Мі. С. 604–608.

References:

- Halbwachs, M. (1980). The collective memory. New York: Harper & Row Colophon Books, 182 p. [in English].
- Nora, P. (1996–1998). Realms of Memory: The Construction of the French Past (3rd ed.). New York: Columbia University Press, 643 p. [in English].
- Horyn, B.M. (2006). Ne tilky pro sebe: roman-kolazh [Not only about myself: a novel-collage], 1. Kyiv: Pulsary, 352 p. [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.O. (2011). Obraz Polshchi ta poliakov u suchasni Ukraini [The image of Poland and the Poles in modern Ukraine]. *Problemy slovianoznavstva*, 60, p. 69–70. [in Ukrainian].
- An interview with Zashkilnyak Leonid, 1949 year of birth, made a record in Lviv on the 5th of December 2016 year. – The record is saved in a personal archive of the author.
- An interview with Oleksii Sukhii, 1949 year of birth, made a record in Lviv on the 5th of December 2016 year. – The record is saved in a personal archive of the author.
- Kravchuk, A. (2009). Stereotyp poliaka u movnii svidomosti ukrainskoi molodi [The stereotype of the Pole in language consciousness of Ukrainian young people]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*, 48, p. 213–214. [in Ukrainian].

8. Kondratiuk, K.K. (2014). Spomyny i rozдумы istoryka [The memories and thinkings of historian]. Lviv: Piramida, 156 p. [in Ukrainian].
9. Krypiakievych, I.P. (2001). Spohady (Avtobiohrafia) [Memories (Autobiography)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8: Ivan Krypiakievych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi, red. Ya. Isaievych, upor. F. Steblii, p. 77–140. [in Ukrainian].
10. Liubovets, N.I. (2013). Ukrainski memuary v suchasnomu informatsiinomu prostori [Ukrainian memoirs in modern information space]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*, 37, p. 602–615. [in Ukrainian].
11. Martsinkiv, N. (2015). Polska «Solidarnist» ta Ukraina v 1980–1991 rr. [Polish «Solidarnist» and Ukraine in 1980–1991 years]. *Acta studiosa historica: Zbirnyk naukovykh prats*, 5, p. 125–145. [in Ukrainian].
12. Mykhailiv, I.H. (2019). Spohady yak sotsiokulturne yavyshe suchasnoi Ukrainy: sproba uzahalnennia [The memoirs as sociocultural phenomenon in modern Ukraine: an attempt of generalization]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 30, p. 287–308. [in Ukrainian].
13. Protsiuk, M.V. (2016). Mizhnarodnyi imidzh Respubliky Polshcha: ukrainskyi vymir [International image of Republic of Poland: Ukrainian vision]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 107, p. 428–432. [in Ukrainian].
14. Stus, V.S. (1983). Taborovi zapysky [Notes of concentration camp]. *Suchasnist*, 11 XI, p. 78–91. [in Ukrainian].
15. Yas O.V. (2009). Memuary [The memoirs]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, 6, p. 604–608. [in Ukrainian].